

บทบาททางการเมืองของกรมหมื่นเทพพิพิธ ตอนปลายสมัยอยุธยาถึงสมัยกรุงธนบุรี

Political Roles of Prince Thepphiphit from the Late of Ayuthaya Period to the Early of Thonburi Era

ธานี สุขเกษม / Thanee Sukkasem

รองศาสตราจารย์ ดร. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์
Associate Professor Dr., Graduate school, Phetchabun Rajabhat University

วิลาวณีย์ น้อยลา / Wilawan Noila

นักวิชาการอิสระ / Freelance Researcher

สุกาญดา ทองคำ / Sukanda Thongkham

อาจารย์ สาขาวิชาการบริหารกระบวนการยุติธรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์
Lecturer, Department of Justice Administration, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phetchabun Rajabhat University

กฤษฎากรณ์ ยูงทอง / Kritsadakon Yoongtong

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์
Assistant Professor Dr., Department of Law, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phetchabun Rajabhat university

พัชยา เลือดชัยพฤกษ์ / Patchaya Luedchaiyapurk

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาการเมืองการปกครอง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์
Assistant Professor, Department of Politics and Government, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Phetchabun Rajabhat university

วันที่รับบทความ 18 กันยายน 2568 / แก้ไขบทความ 21 พฤศจิกายน 2568 / ตอรับบทความ 27 พฤศจิกายน 2568

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาททางการเมืองของกรมหมื่นเทพพิพิธในช่วงตอนปลายสมัยอยุธยาถึงสมัยต้นกรุงธนบุรี โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง ผลการศึกษาพบว่า กรมหมื่นเทพพิพิธ เป็นพระโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ มีบทบาททางการเมืองมากที่สุด โดยแบ่งออกเป็น 2 ช่วงระยะเวลา คือ 1) ช่วงก่อนกรุงศรีอยุธยาล่มสลาย และ 2) ช่วงสมัยกรุงธนบุรี ซึ่งในช่วงระยะเวลาก่อน พ.ศ. 2310 กรมหมื่นเทพพิพิธมีบทบาทในการสนับสนุนเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าอู่ทอง เมื่อเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นพระเจ้าเอกทัศ กรมหมื่นเทพพิพิธทรงออกผนวชและถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏต่อพระเจ้าเอกทัศ พระองค์

จึงถูกเนรเทศไปอยู่เกาะลังกา เมื่อประทับอยู่ที่เกาะลังกาก็มีส่วนพัวพันในเหตุการณ์กบฏภายในเกาะลังกา จนต้องเสด็จหนีกลับอาณาจักรอยุธยาอีกครั้ง เมื่อกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าล้อมกำลังไว้ทั้งหมด กรมหมื่นเทพพิพิธได้รวบรวมกำลังคนเพื่อต่อสู้กับพม่า แต่ก็ถูกกองทัพพม่าตีแตก กรมหมื่นเทพพิพิธจึงหลบหนีไปอยู่เมืองพิมายและนครราชสีมา เมื่อกรุงศรีอยุธยาล่มสลายในปี พ.ศ. 2310 แล้ว กรมหมื่นเทพพิพิธได้จัดตั้งเป็นชุมนุมเจ้าพิมาย เมื่อกองทัพธนบุรีของสมเด็จพระเจ้าตากสินยกกำลังมาปราบปรามชุมนุมเจ้าพิมาย กรมหมื่นเทพพิพิธก็พ่ายแพ้และถูกลงโทษประหารชีวิตในที่สุด

คำสำคัญ : บทบาททางการเมือง กรมหมื่นเทพพิพิธ อยุธยาตอนปลาย กรุงธนบุรีตอนต้น

Abstract

The purpose of this article was to examine the political role of Prince Thepphiphit during the late Ayutthaya period and the early Thonburi era. The study was conducted using both primary and secondary historical sources. The findings indicate that Prince Thepphiphit, one of the sons of King Borommakot, played a prominent political role during these transitional periods. His political involvement can be divided into two phases: (1) the period before the fall of Ayutthaya, and (2) the early Thonburi period. Before 1767, Prince Thepphiphit supported Prince Phonphinit in ascending the throne as King Uthumphon. When Prince Anurak Montri later ascended the throne as King Ekathat, Prince Thepphiphit entered the monkhood but was subsequently accused of treason against King Ekathat and was exiled to Ceylon. During his exile, he became entangled in a local rebellion and eventually fled back to Ayutthaya. In the final years of the Ayutthaya Kingdom, while the city was under Burmese siege, Prince Thepphiphit attempted to mobilize forces to resist the Burmese army but was defeated, forcing him to flee to Phimai and Nakhon Ratchasima. After the fall of Ayutthaya in 1767, Prince Thepphiphit established the Phimai polity (Phimai Clique). When King Taksin of Thonburi launched a military campaign to suppress regional polities and reunify the Siamese kingdom, the Phimai Clique was defeated. Prince Thepphiphit was ultimately captured and executed.

Keywords : Political Role , Prince Thepphiphit , Late Ayutthaya Period , Early Thonburi Era

บทนำ

กรมหมื่นเทพพิพิธเป็นเชื้อพระวงศ์คนสำคัญพระองค์หนึ่งของราชวงศ์บ้านพลูหลวง ซึ่งเป็นราชวงศ์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าในบรรดารัชทายาทกรุงศรีอยุธยาที่หลงเหลืออยู่ 3 พระองค์ ภายหลังการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 นั้น ได้แก่ 1) กรมหมื่นเทพพิพิธ (พระราชโอรสพระเจ้าบรมโกศ) 2) เจ้าศรีสังข์ (โอรสในกรมขุนเสนาพิทักษ์ - เจ้าฟ้ากุ้ง) และ 3) เจ้าจ้อย (พระราชโอรสในเจ้าฟ้าอภัย - เจ้าฟ้าอภัยเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (ปราชญ์ เครือทอง, 2558, หน้า 79) นับว่ากรมหมื่นเทพพิพิธท่านนี้มีบทบาททางการเมืองมากที่สุดกว่ารัชทายาทพระองค์อื่นทั้งในช่วงก่อนและภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา

กรมหมื่นเทพพิพิธเริ่มปรากฏชื่อในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาตอนปลายรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ และมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนพระเจ้าอู่ทองพรให้ขึ้นครองราชย์สมบัติ แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงแผ่นดินมาเป็นพระเจ้าเอกทัศ พระองค์ถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏต่อแผ่นดิน เพราะร่วมสมคบคิดกับขุนนางบางกลุ่มเพื่อสนับสนุนให้พระเจ้าอู่ทองพรกลับขึ้นมาครองราชย์อีกครั้ง จนถูกเนรเทศไปอยู่เกาะลังกา (หรือประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน) แต่ก็เข้าไปพัวพันกับการกบฏภายในของอาณาจักรนั้น ต้องหลบหนีกลับมากรุงศรีอยุธยา เมื่อกองทัพพม่าจากเข้ามาล้อมกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. 2308 กรมหมื่นเทพพิพิธได้มีบทบาทในการรวบรวมผู้คนแถบชายฝั่งตะวันออกเพื่อต่อสู้กับพม่า แต่ถูกพม่าตีแตก กรมหมื่นเทพพิพิธเสด็จหนีไปยังเมืองนครราชสีมา หลังจากนั้นก็อาศัยความเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าบรมโกศ ตั้งตัวเป็นเจ้าพิมาย ซึ่งเป็นชุมนุมหนึ่งภายหลังอาณาจักรอยุธยา ล่มสลาย ต่อมาก็ถูกสมเด็จพระเจ้าตากสินปราบลงได้ กรมหมื่นเทพพิพิธถูกจับกุมตัวไปที่กรุงธนบุรี และถูกสำเร็จโทษประหารชีวิตในที่สุด

เมื่อพิจารณาจากเอกสารที่กล่าวถึงกรมหมื่นเทพพิพิธ ส่วนใหญ่มักจะกล่าวถึงพฤติกรรมของพระองค์ไปในทาง”ลบ”นั่นคือเป็นผู้คิดก่อการกบฏยึดอำนาจจากกษัตริย์ หรือเป็นผู้แสวงหาอำนาจส่วนตัว อย่างไรก็ตาม มีเอกสารบางชิ้นที่ระบุว่าการกระทำของกรมหมื่นเทพพิพิธเป็นไปเพื่อสร้างความชอบธรรมของกระบวนการทางการเมืองการปกครองกรุงศรีอยุธยา เช่น งานของมานพ ถาวรวัฒน์ สุกุล (2547, หน้า 300) ที่กล่าวว่า กรมหมื่นเทพพิพิธได้ร่วมมือกับกลุ่มขุนนางกราบทูลพระเจ้าบรมโกศ ให้ทรงแต่งตั้งเจ้าฟ้าอู่ทองพร กรมขุนพรพินิตขึ้นเป็นพระมหาอุปราชแทนเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์(กุ้ง) หรืองานของกำพล จำปาพันธ์ (2560) ที่ระบุว่า การรวบรวมกำลังพลบริเวณหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกและตั้งค่ายที่ปากน้ำโยทะกาเพื่อต่อสู้กับพม่านั้น เป็นเพราะผู้คนทั้งหลายมีความเลื่อมใสศรัทธากรมหมื่นเทพพิพิธในฐานะพระราชโอรสของพระเจ้าบรมโกศและเป็นพระราชอนุชาของพระเจ้าเอกทัศนั่นเอง จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันในมุมมองพฤติกรรมของกรมหมื่นเทพพิพิธที่นำศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาบทบาททางการเมืองของกรมหมื่นเทพพิพิธ ในช่วงสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยกรุงธนบุรี โดยใช้เอกสารต่างๆ เป็นข้อมูลในการศึกษาโดยแบ่งหัวข้อในการนำเสนอ ดังนี้ 1) พระประวัติของกรมหมื่นเทพพิพิธ 2) บทบาททางการเมืองของกรมหมื่นเทพพิพิธ ก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยา และ 3) บทบาททางการเมืองของกรมหมื่นเทพพิพิธหลังการเสียกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยกรุงธนบุรีตอนต้น โดยการศึกษาจากแหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสารทั้งหมด

1. พระประวัติของกรมหมื่นเทพพิพิธ

กรมหมื่นเทพพิพิธเป็นพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (ขณะนั้นยังเป็นเจ้าฟ้าพรพระมหาอุปราชากรมพระราชวังบวรสถานมงคล) ประสูติในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ สันนิษฐานจากหลักฐานจีนระบุว่า เมื่อกรมหมื่นเทพพิพิธสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2311 นั้น มีพระชนมายุประมาณ 50 พรรษา แสดงว่ากรมหมื่นเทพพิพิธประสูติเมื่อประมาณ พ.ศ. 2261 ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ

ซึ่งอาจจะเป็นปีเดียวกันหรือใกล้เคียงกับปีประสูติของพระเจ้าเอกทัศ หลักฐานจีนตามทีนิธิ เอียวศรีวงศ์อ้างถึงระบุว่า พระมารดาของกรมหมื่นเทพพิพิธเป็นพระสนม มีเชื้อชาติไป๋ทอ (Baitou) ซึ่งทีนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2542, หน้า 170) สันนิษฐานว่าเป็นชาวลาว (ล้านนาหรือล้านช้าง) มีพระนามในเอกสารจีนว่า “เซ้าหวังจี” (ปรามินทร์ เครือทอง, 2558, หน้า 78)

กรมหมื่นเทพพิพิธพระนามเดิมว่าแขกเต้าหรือพระองค์เจ้าแขก ท่านมีพระอนุชาร่วมมารดา คือพระองค์เจ้าปาน ซึ่งต่อมาให้ทรงกรมเป็นกรมหมื่นเสวกศักดิ์หนึ่งในเจ้าสามกรม ดังความในพระราชพงศาวดารฉบับราชหัตถเลขา เล่ม 3 (2559, หน้า 181) ระบุว่าตอนหนึ่งเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์นั้น “ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ ซึ่งทรงพระนามเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศวงไชยเชษฐสุริยวงศ์ พระราชบุตรพระพันวัสสาใหญ่นั้น เป็นเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ โปรดให้พระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าเอกทัศ พระราชบุตรพระพันวัสสาน้อยเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี ให้พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าแขกเป็นกรมหมื่นเทพพิพิธ พระองค์เจ้ามั่งคุดเป็นกรมหมื่นจิตสุนทร พระองค์เจ้ารถเป็นกรมหมื่นสุนทรเสพ พระองค์เจ้าปานเป็นกรมหมื่นเสวกศักดิ์ ให้เจ้าฟ้านเรนทร ซึ่งทรงผนวชอยู่นั้นเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ ให้พระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าดอกเตือเป็น เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต จากความในพระราชพงศาวดารดังกล่าวย่อมแสดงให้เห็นถึงการเรียงลำดับอาวุโสตามพระชนมายุและตามศักดิ์ของพระราชมารดา นั้นย่อมแสดงว่ากรมหมื่นเทพพิพิชน่าจะมีอาวุโสน้อยกว่าเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี (พระเจ้าเอกทัศ) และเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตในด้านศักดิ์ของพระมารดา แต่ในด้านพระชนมายุอาจจะไล่เลี่ยกันก็เป็นได้

2. บทบาททางการเมืองของกรมหมื่นเทพพิพิธก่อนการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา

บทบาททางการเมืองของกรมหมื่นเทพพิพิธ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ระยะหรือ 2 ช่วง กล่าวคือ

1) บทบาททางการเมืองของกรมหมื่นเทพพิพิธในระยะก่อนการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา (ก่อน พ.ศ.2310) และ 2) บทบาททางการเมืองของกรมหมื่นเทพพิพิธภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดต่อไป

2.1 บทบาททางการเมืองของกรมหมื่นเทพพิพิธในระยะก่อนการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา

2.1.1 บทบาทในการสนับสนุนเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตขึ้นครองราชย์สมบัติ

ในปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ บรรดาพระโอรสที่ทรงกรมได้เกิดการแตกแยก และรวมกลุ่มทางการเมืองออกเป็น 2 ฝ่าย ได้แก่ 1) ฝ่ายของพระโอรสที่ประสูติจากพระมเหสีได้มีเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรมพระราชวังบวรฯ มหาอุปราชใน พ.ศ. 2284 รวมถึงเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีและเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต ที่ได้รับพระราชทานอิสริยยศเป็นที่กรมขุน 27 ฝ่ายของพระโอรสที่ประสูติจากพระสนมมีกรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ และกรมหมื่นเสวกักดี (ร่วมพระมารดาเดียวกันกับกรมหมื่นเทพพิพิธ) ได้รับพระราชทานอิสริยยศเป็นที่กรมหมื่นรวมกันเรียกว่าเจ้าสามกรม ส่วนกรมหมื่นเทพพิพิธซึ่งถึงแม้ว่าจะทรงเป็นพระราชโอรสที่ประสูติจากพระสนมก็ตาม แต่พระองค์เลือกที่จะอยู่กับฝ่ายเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี และเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตมากกว่า

ต่อมาได้เกิดเหตุความขัดแย้งระหว่างกรมพระราชวังบวรฯ (เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์-กุ้ง) กล่าวคือ ในปีพ.ศ. 2298 กรมพระราชวังบวรฯ ได้มีพระบัญชา (คำสั่ง) ให้ตำรวจนำตัวเจ้ากรม ปลัดกรม นายเวร ปลัดเวร ของเจ้าสามกรมคือ กรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ กรมหมื่นเสวกักดี มาลงพระราชอาญาโดยหลัง คนละ 15 ที่บั้ง 20 ที่บั้งในข้อหาว่า “ทำสูงกว่าศักดิ์” (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 199) ซึ่งหมายความว่า การที่เจ้าสามกรม แต่งตั้งข้าในกรมสูงถึงชั้น “ขุน” เกินตำแหน่งที่ทรงกรม ถึงทรงเป็นแค่ “กรมหมื่น” ข้าในกรมก็มิยศสูงได้แต่ตำแหน่ง “หมื่น” เท่านั้น จะสูงกว่า “หมื่น” เป็น “ขุน” หรือ “พระ” ได้ให้ถือว่าผิดพระราชอาญา (ปราชญ์ศรีทอง, 2556, หน้า 87) เหตุการณ์นี้ได้สร้างความไม่พอใจให้เจ้าสามกรมเป็นอย่างมาก

จนกระทั่งปี พ.ศ.2399 กรมหมื่นสุนทรเทพได้กราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ให้ทรงทราบฯว่า “กรมพระราชวังบวรฯ (เจ้าฟ้ากุ้ง) เสด็จเข้ามาลอบลักทำชู้กับเจ้าฟ้านิมและเจ้าฟ้าสังวาลย์ ในพระราชวังเป็นหลายครั้ง” (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 199-200) เมื่อมีการสอบสวนความจริง กรมพระราชวังบวรฯ (เจ้าฟ้ากุ้ง) ก็ยอมรับเป็นสัตย์ว่าเป็นชู้กับเจ้าฟ้าสังวาลย์จริง จึงนับเป็นความผิดทรงพระราชอาญาอย่างร้ายแรง เพราะสตรีสองท่านนี้เป็น พระสนมของพระมหากษัตริย์ถึงเป็นสิ่งต้องห้าม แม้สมเด็จพระเจ้าบรมโกศพระราชทานยกโทษประหาร

กรมพระราชวังบวร (เจ้าฟ้ากุ้ง) ตามที่ให้สัจจะไว้กับสมเด็จพระพันวัสสาใหญ่ กรมหลวงอภัยนุชิต พระมารดาของกรมพระราชวังบวร (เจ้าฟ้ากุ้ง) แต่พระองค์มีพระราชโองการให้ลงโทษโบย 230 ที่ ดังความในเอกสารว่า “เจ็ดร้อย จะแบ่งเป็นสามส่วน ยกเสียสองส่วน ขอให้เขียนส่วนหนึ่ง แต่สองร้อย สามสิบที่จะว่าประการใด เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ตอบว่า จะขอรับพระราชอาญาตามจะทรงพระกรุณาโปรด (คำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับหลวง, 2547, หน้า 488)

ในเหตุการณ์นี้กรมหมื่นเทพพิพิธปรากฏบทบาทเป็นแค่เพียงผู้นำความของกรมพระราชวังบวรฯ (เจ้าฟ้ากุ้ง) ขึ้นกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศตามความข้างต้นเท่านั้น อย่างไรก็ตาม กรมพระราชวังบวรฯ (เจ้าฟ้ากุ้ง) ทรงทนการโบยไม่ไหว สิ้นพระชนม์ไปพร้อม ๆ กับเจ้าฟ้าสังวาลย์ ซึ่งถูกโบย 30 ที และถอดยศเป็นไพร่ จ้องจำไว้จนกว่าจะตาย ส่วนเจ้าฟ้านิมก็ถูกโบย 30 ที ถอดยศเป็นไพร่ จ้องจำไว้จนกว่าจะตายเช่นกัน

เมื่อเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ สิ้นพระชนม์ ทำให้ตำแหน่งพระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรฯ ว่างลง กรมหมื่นเทพพิพิธเริ่มแสดงบทบาทสำคัญในการแต่งตั้งรัชทายาทของแผ่นดินอยุธยาใหม่สืบแทน เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) ที่สิ้นพระชนม์ไป โดยปรึกษากับเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ เพื่อกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศให้มีพระบรมราชโองการสถาปนา พระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรฯ องค์ใหม่ ดังความตอนหนึ่งในเอกสารว่า

“กรมหมื่นเทพพิพิธจึงปรึกษาด้วยเจ้าพระยาอภัยราชาผู้ว่าที่สมุหนายก และเจ้าพระยามหาเสนา พระยาพระคลังพร้อมกัน แล้วกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า จะขอพระราชทานให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต ขึ้นประดิษฐาน ณ ที่พระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล จะได้บำรุงรักษาแผ่นดินสืบไป...”

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 202

ส่วนเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตเมื่อทราบเรื่องนี้ ก็ทำเรื่องกราบบังคมทูลบ้างว่า “เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรียังมีอยู่ ขอพระราชทานให้เป็นกรมพระราชวังบวรฯ จึงจะสมควร” แต่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ กลับทรงมีพระบรมราชวินิจฉัย โดยตรัสว่า “กรมขุนอนุรักษ์มนตรีนั้นโฉดเขลา หาสติปัญญาและความเพียรมิได้ ถ้าจะให้ดำรงฐานะศักดิ์มหาอุปราชสำเร็จราชการกิจทั้งนั้นนั้น บ้านเมืองก็จะเกิดภัยพิบัติ ฉิบหายเสีย เห็นแต่กรมขุนพรพินิต กอปรด้วยสติปัญญาเฉลียวฉลาดหลักแหลม สมควร จะดำรงเสวยถวัลย์ครอบสมบัติรักษาสืบไปได้ เหมือนดังคำปรึกษาท้าวพระยามุขมนตรีทั้งปวง” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 202)

จากนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมโกศจึงมีดำรัสสั่งให้เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีว่า “จงไปบวชเสีย อย่าให้กิดขวาง เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีมีอาจขัดพระราชโองการได้ กลัวพระราชอาญาก็ต้องจำพระทัย

ทูลลาไปทรงผนวชแล้วเสด็จขึ้นไปอยู่ ณ วัดละมุดปากจั่น” ส่วนเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตนั้น “จึงทรงพระกรุณาโปรดให้กระทำพระราชพิธีอุปราชาภิเษก ณ พระที่นั่งสรรเพชญปราสาท อัญเชิญเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต เสด็จถวัลยราชย์ ณ ที่กรมพระราชวังบวรฯ แต่มิได้เสด็จขึ้นไปประทับในพระราชวังหน้า เสด็จอยู่ ณ พระตำหนักสวนกระต่ายในพระราชวังหลวงตามเคยเสด็จอยู่แต่ก่อนนั้น” (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 203)

บทบาททางการเมืองของกรมหมื่นเทพพิพิธที่เลือกอยู่ข้างฝ่ายเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต มีความเด่นชัดขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2301 เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จสวรรคต “มีเอกสารที่ระบุถึงพฤติกรรมของกรมหมื่นเทพพิพิธที่เลือกจะอยู่ข้าง “พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่” โดย “ในขณะนั้น กรมหมื่นเทพพิพิธจึงเชิญเอาพระแสงดาบ พระแสงกระบี่ พระแสงง้าวที่ข้างพระที่นั่งส่งให้ขุนพิพิธรักษา ชาวที่เชิญตามเสด็จกรมพระราชวังบวรฯ ไปยังพระตำหนักสวนกระต่าย (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 204-205)

ฝ่ายเจ้าสามกรมก็ตอบโต้โดยการบัญชาการให้ “ขุนอนุรักษ์ภูธร ข้าหลวงในกรมหมื่นสุนทรเทพพาเอาคนในตำหนักสระแก้ว ประมาณร้อยเศษ ปีนข้ามกำแพงวัดพระศรีสรรเพชญ์และกำแพงโรงรถเข้ามาบรรจบคนในกรมหมื่นจิตรสุนทร ณ ตำหนักศาลาลวด และขุนพิพิธภักดีข้าหลวงในกรมหมื่น-จิตรสุนทร พาคนเข้าไปกระทุ้งบานประตูโรงแสงนอก เข้าไปเอาปืนนกสับและศาสตราวุธมาถือเป็นอันมาก (พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2561, หน้า 422) ฝ่ายเจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิต ทรงทราบข่าวจึงขออาราธนาพระสงฆ์ที่มาในงานพระบรมศพพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ให้ไปเจรจาเกลี้ยกล่อม” เจ้าสามกรม” ให้ยุติการกระทำดังกล่าวเสีย พระราชาคณะทั้ง 5 รูป ก็เจรจาจน “เจ้าสามกรม” ยินยอมที่จะเข้าเฝ้าถวายสัตย์ต่อหน้าพระพักตร์เจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิต แต่ยังคงซ่อนสุมผู้คนอาวุธอยู่ เจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิตจึงนำความปรึกษากับเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี (ซึ่งขณะนั้นได้ลาสิกขาบทมาประทับที่พระที่นั่งสุริยamarinแล้ว) เจ้าฟ้าเอกทัศจึงให้เชิญ “เจ้าสามกรม” มาเฝ้าเจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิต และเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี ณ พระตำหนักตึก แล้วมีพระบัญชาให้จับกุม “เจ้าสามกรม” ไว้ทั้ง 3 พระองค์ แล้วนำไปสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์จนสิ้นพระชนม์” (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 206)

หลังจากกำจัด “เจ้าสามกรม” ทั้ง 3 พระองค์ไปแล้ว เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตก็เสด็จขึ้นครองราชย์ตามโบราณราชประเพณีในพระนาม “พระเจ้าอุทุมพร” ส่วนเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีผู้เป็นพระเชษฐาก็ทรงประทับอยู่ที่พระที่นั่งสุริยamarin มีหน้าที่ยังแสดงท่าทีว่ามีความต้องการราชสมบัติดังความในเอกสารดังนี้ “ฝ่ายพระเชษฐาธิราชกรมขุนอนุรักษ์มนตรีนั้น พระทัยปรารถนาในราชสมบัติมิได้เสด็จไปอยู่ที่อื่น เสด็จขึ้นอยู่บนพระที่นั่งสุริยamarin สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน (พระเจ้าอุทุมพร) มิรู้ที่จะทำประการใด ด้วยร่วมพระอุทรเดียวกัน จึงทรงพระราชดำริจะยอมถวายราชสมบัติ...” (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 206) ส่วนเหตุผลของพระองค์

ในการมอบราชสมบัติให้เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี มีกล่าวไว้เพียงสั้น ๆ ว่า “เรานี้เป็นอนุชา อันว่าราชสมบัตินี้ควรแต่พระเชษฐาธิราชที่จะครอบครองสมบัติแทนที่พระบิดาสืบไป” (คำให้การหลวงประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, 2534, หน้า 60) แล้วพระเจ้าอู่ทองพระก็เสด็จออกผนวชจนรู้จักกันในนามว่า “ขุนหลวงหาวัด” เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีจึงเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์หรือพระเจ้าเอกทัศ

ส่วนกรมหมื่นเทพพิพิธ หลังจากมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกได้เพียง 7 วัน ก็ออกผนวชตามพระเจ้าอู่ทองพระไป โดยมีเอกสารระบุไว้ว่า “...อยู่มาประมาณเจ็ดวัน กรมหมื่นเทพพิพิธคิดถึงพระองค์ว่าเป็นเจ้าผู้ใหญ่เกรงพระเจ้าแผ่นดินจะมีความรังเกียจพระทัยไม่เลี้ยง ก็จะมีชีพิตันตรายเหมือนเจ้าสามกรม จึงเข้าไปกราบทูลถวายบังคมลาออกผนวช ครั้นทรงพระอนุญาตแล้วก็ทรงทรงผนวชอยู่ ณ วัดกระโจม” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2561, หน้า 7423; พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3 , 2559, หน้า 207) การผนวชของกรมหมื่นเทพพิพิธครั้งนี้ น่าจะเป็นการหลบหลีกเหตุเภทภัยที่อาจจะเกิดกับท่านเอง อย่างไรก็ตาม ในเอกสารคำให้การขุนหลวงหาวัด (2547, หน้า 144) ระบุสั้น ๆ ว่า “อันว่ากรมหมื่นเทพพิพิธนั้นเป็นที่ปรึกษา กับวังหน้านั้น ครั้นพระเจ้าอู่ทองพระราชออกทรงบรรพชาแล้วก็ว่าเหวอยู่ กับพระองค์นั้นก็ไม่มีปกตติรตรองโดยสุจริต จึงทูลลาออกอุปสมบท...” ซึ่งเป็นการบรรยายถึงสภาพความคิดและความรู้สึกของกรมหมื่นเทพพิพิธในอีกแง่มุมหนึ่ง

2.1.2 บทบาทในการก่อการกบฏต่อพระเจ้าเอกทัศ ปี พ.ศ. 2301

เมื่อพระเจ้าเอกทัศเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว ทรงแต่งตั้งนายปิ่นและนายฉิมซึ่งเป็นพี่ชายของเจ้าจอมเพ็งและเจ้าจอมแม้นที่เป็นเจ้าจอมในพระเจ้าเอกทัศ ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นพระยาราชมนตรีบริรักษ์ จางวางมหาดเล็ก และทั้งนายฉิม (น้องชายนายปิ่น) เป็นหมื่นศรีสรรักษณ์ตามลำดับ พระยาราชมนตรีบริรักษ์ (ปิ่น) และจมีนศรีสรรักษณ์ (ฉิม) มีอำนาจเข้าออกเขตพระราชฐานได้อย่างอิสระ และกล่าววาจาหยาบคายต่อขุนนางผู้ใหญ่ เป็นที่ไม่พอใจแก่บรรดาขุนนางเสนาบดีจตุสดมภ์ เหล่าขุนนางเสนาบดีที่นำโดยเจ้าพระยาอภัยราชา สมุหนายกพระยายมราชเสนาบดีนครบาล พระยาเพชรบุรี หมื่นทิพเสนา นายจ้อย นายเพ็งจัน เป็นต้น ทุกคนมีความเห็นตรงกันว่า “...พระเจ้าแผ่นดินชุบเลี้ยงพระยาราชมนตรี จมีนศรีสรรักษณ์มีจิตกำเริบกระทำการหยาบช้าต่าง ๆ ไม่เข้าบ้านเมืองก็จะเกิดจลาจลเป็นแท้ อนึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ตรัสมอบราชสมบัติแก่พระพุทธเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงผนวช จะได้มอบราชสมบัติให้แก่พระองค์นี้หาไม่ได้ ตรัสทำนายไว้ว่าถ้าจะให้พระองค์นี้ครองสมบัติ บ้านเมืองก็จะพิบัติฉิบหาย ควรจะกำจัดพระองค์นี้เสียจากเศวตฉัตร จะไปเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงผนวชนั้นให้ลาผนวชออกมาเสวยราชสมบัติดังเก่า...” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 208)

คณะขุนนางกลุ่มนี้ได้นำความไปปรึกษาหารือกรมหมื่นเทพพิพิธที่ทรงผนวชอยู่ ณ วัดกระโจมนครหมื่นเทพพิพิธจึงนำคณะขุนนางกลุ่มนี้ไปเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลพระเจ้าอุทุมพรที่ทรงผนวชอยู่ ณ วัดประดู่ พระเจ้าอุทุมพรคงไม่ประสงค์จะมีส่วนร่วมในการกบฏครั้งนี้ จึงตรัสตอบว่า “รูปเป็นสมณะจะคิดอ่านการแผ่นดินด้วยนั้นไม่ควร ท่านทั้งปวงเห็นควรประการใดก็ทำตามจะคิดการเถิด...” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 208-209) บรรดากลุ่มผู้ก่อการนี้ตีความเอาเองว่าพระเจ้าอุทุมพรทรงรับทราบในแผนการครั้งนี้ จึงทูลลากลับไป (อริวิชัย อินธพันธ์, 2567, หน้า 33)

แต่หลังจากกรมหมื่นเทพพิพิธกับคณะขุนนางผู้ก่อการกลับไปแล้ว พระเจ้าอุทุมพรเกิดความวิตกจึงรีบเสด็จไปเข้าเฝ้าพระเจ้าเอกทัศน์ ทูลว่า “....คนเหล่านี้คิดกบฏจะทำการใหญ่ ถ้าเขาทำการสำเร็จจับพระเชษฐาได้แล้ว เขาจะมาจับเราเสียด้วย จะยกกรมหมื่นเทพพิพิธขึ้นครองสมบัติ เราสองพี่น้องจะพากันตาย จะนิ่งไว้ไม่ได้....” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 209) แต่พระเจ้าอุทุมพรทรงขอร้องว่าอย่าประหารชีวิตคณะผู้ก่อการ พระเจ้าเอกทัศน์ทรงมีพระบรมราชโองการให้จับกุมคณะ “กบฏ” ทุกคนได้ตัวขุนนางผู้ใหญ่เกือบหมด มีเพียงหมื่นทักกับนายเพ็งจันทน์ไปได้ ส่วนกรมหมื่นเทพพิพิธพอทราบเหตุก็หนีไปจากวัดกระโจมนครไปอยู่ ณ วัดพระแพนงเชิง (พนัญเชิง) พวกข้าในกรมที่ยังจงรักภักดีต่อพระองค์ช่วยกันตั้งค่ายล้อมไว้ ทำให้เจ้าหน้าที่ไม่กล้าเข้าไปจับกุม

พระเจ้าเอกทัศน์จึงส่งคนไปเจรจาโดยจะทรงเว้นโทษให้ แต่ต้องส่งตัวเจ้ากรม ปลัดกรมมาให้ทางราชสำนักเสียก่อน กรมหมื่นเทพพิพิธก็ทรงรับปากจะส่งคนไปให้ แต่ตัวเจ้ากรมรู้ตัวจึงหนีไปเสียก่อน ส่วนปลัดกรมผูกคอตายไปก่อน เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ “...ตัวเจ้ากรมหมื่นเทพพิพิธนั้นพาบุตรหลายองค์หนีไปข้างตะวันตก พวกข้าหลวงไปติดตามจับได้ ณ ป่าพระแท่นดงรัง คุณเอาตัวมาถวายกับทั้งบุตร ทรงพระกรุณาให้สีกออกคุมตัวไว้” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 210) และถูกเนรเทศไปเกาะลังกาในปี จ.ศ.112 (ปราชญ์ ศรีทอง, 2556, หน้า 9) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันนุนาคร (เจิม), 2561, หน้า 424)

อย่างไรก็ตาม จากเอกสารบางแหล่งระบุถึงเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้นแตกต่างกันในรายละเอียดจากความในคำให้การขุนหลวงหาวัด (2547, หน้า 144-145) กล่าวถึงกรมหมื่นเทพพิพิธตอนหนึ่งว่า

“ครั้นได้อุปสมบทแล้วใจนั้นแตกฉาน จึงคิดความร้ายมิได้ตรงต่อพระองค์ (พระเจ้าเอกทัศน์) ครั้นความลับนั้นแพร่กระจายไปรู้ถึงเสนาบดีผู้ใหญ่ จึงลอบหนีออกจากอารามเสนาบดีผู้ใหญ่จึงเข้าไปทูลกับพระองค์ จึงมีพระโองการให้ไปจับมา ครั้นตามไปจับได้ถึงนอกด่าน พระองค์จึงให้ใส่บทพระอัยการพิพากษา ลูกขุนในจึงใส่บทมา ควรฆ่าอย่างให้เลื่องสืบไป พระองค์จึงขอโทษไว้อย่าให้ตายด้วยว่า

อยู่ในพรตไม่ควรจะปลงชีวิตให้ฉิบหาย ครั้นจะเลี้ยงไว้ ก็เห็นใจกลัวจะคิดร้ายสืบไป
จึงฝากนายสำเภาพ่อค้าชื่อ ไครตอง อังกฤษให้ไปส่งเสียเมืองลังกาบูรี...”

(คำให้การขุนหลวงหาวัด, 2547, หน้า 144-145)

ไม่ว่าจะเป็นเอกสารจากแหล่งใด ก็ยืนยันตรงกันว่า กรมหมื่นเทพพิพิธถูกจองจำ และถูกเนรเทศ
ไปอยู่ที่เกาะลังกาในขณะที่ครองสมณเพศ ประมาณปี พ.ศ. 2302

2.1.3 บทบาทที่เกี่ยวข้องกับการกบฏในลังกา พ.ศ. 2303

กรมหมื่นเทพพิพิธเมื่อเดินทางมาถึงเกาะลังกานั้น ทางเกาะลังกาไม่มีใครทราบว่าจะพระองค์
ถูกเนรเทศ จึงได้ให้การต้อนรับกรมหมื่นเทพพิพิธเป็นอย่างดี (ปราโมทย์ เครือทอง, 2556, หน้า 42)
จึงให้กรมหมื่นเทพพิพิธประทับอยู่ที่วัดบุปผารามหรือวัดมัลลัตตะ ซึ่งเป็นวัดที่สำคัญรองลงมาจาก
วัดพระเชี้ยวแก้ว (Panduwawala, T., 2020) เอกสารฝ่ายลังกายังระบุต่อไปว่า

“ในขณะนั้นขุนนางชั้นสูงชาวลังกาไม่พอใจกษัตริย์ถึงพระเจ้ากิริตศิริราชสิงหะ
เป็นกษัตริย์เชื้อสายทมิฬ คณะสงฆ์ลังกาอันมีพระสงฆ์กร่วมด้วย ได้วางแผน
ปลงพระชนม์พระเจ้ากิริตศิริราชสิงหะ โดยคณะสงฆ์จากสยามรู้เห็นเป็นใจด้วยตาม
แผนการที่วางไว้ เมื่อโค่นกษัตริย์ทมิฬลงได้ก็จะสถาปนาเจ้าชายจากสยามขึ้นเป็น
กษัตริย์ศรีลังกา เหตุผลสำคัญคือสยามเป็นเมืองพุทธและกษัตริย์สยามทรงเป็น
พุทธมามกะ อันจะส่งผลดีต่อพุทธศาสนาในลังกามากกว่าการมีกษัตริย์เป็นฮินดู”

(ลังกาคุมาร, 2551, หน้า 83)

จากความข้างต้นสรุปได้ว่า คณะสงฆ์ลังกาผู้ก่อการปลงพระชนม์กษัตริย์ลังการั้งนี้วางแผนการ
ไว้ว่า ถ้าปลงพระชนม์กษัตริย์ลังกาได้แล้ว ก็จะอัญเชิญเจ้าชายจากสยามก็คือกรมหมื่นเทพพิพิธ ขึ้นเป็น
กษัตริย์องค์ต่อไป (Panduwawala, T., 2020) แต่จากความในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา
เล่ม 3, 2559, หน้า 224) ระบุรายละเอียดตอนนี้ว่า “ฝ่ายเจ้ากรมหมื่นเทพพิพิธอยู่ในเกาะลังกา ขุนนาง
และราษฎรนิยมยินดีนับถือมากด้วยรู้ว่าเป็นพระภาติกราช (พระอนุชา) พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ชวนกัน
เข้าใจว่าทรงพระศรัทธาอุทิศสาธุ ออกมาชมพระพุทธรูปศาสนาถึงลังกาทวีป ไม่แจ้งว่าต้อง บรรพชาขณิกกรรม
จึงคิดการเป็นกบฏ จะจับพระเจ้าลังกาถอดเสียจากเศวตฉัตร แล้วจะยกกรมหมื่นเทพพิพิธ
ขึ้นครองราชสมบัติในเมืองสิงขณนคร (กรุงแคนดี)...”

ตามแผนการที่คณะผู้ก่อการปลงพระชนม์กษัตริย์ลังกาทกำหนดไว้คือ ในปี พ.ศ. 2303 มีการจัด
ประเพณีทางศาสนาที่วัดบุปผาราม (ซึ่งเป็นวัดที่คณะสงฆ์จากสยามจำพรรษาอยู่) โดยการชุดหลุมซ่อน
เหล็กแหลมแล้วเอาผ้าคลุมไว้ เตรียมพร้อมรอโอกาสเหมาะจะได้ลงมือแต่บังเอิญมีพระสงฆ์รูปหนึ่ง

ที่ความลับเรื่องนี้ได้นำขานี้แจ้งต่อพระเจ้ากิตติศรีราชสิงหะ ดังนั้นแผนการนี้จึงล้มเหลว เพราะ “พระเจ้ากิตติศรีราชสิงหะเสด็จไปวัดบุปผารามพร้อมด้วยทหารรักษาพระองค์ ก่อนประทับทรงใช้ไม้เท้าเขี่ยผ้าออกได้ทอดพระเนตรหลุมพรางตามที่มีผู้มากราบพูล ทำให้พระองค์มันพระทัยว่า มีคณะผู้ไม่หวังดีต่อพระองค์รับสั่งให้ทหารให้จับคณะผู้ก่อการกบฏ ทั้งหมดทันทีและนำไปประหารชีวิตที่อัมปิเย” (ลังกาคุมาร, 2551, หน้า 94)

ปัญหาก็คือ กรมหมื่นเทพพิพิธทรงรู้เห็นเป็นใจเรื่องการกบฏครั้งนี้หรือไม่ หลักฐานทางลังกาบอกเพียงแต่ว่ากลุ่มผู้ก่อการกบฏคิดการอัญเชิญพระองค์มาเป็นกษัตริย์ลังกา แต่หลักฐานฝ่ายไทยแย้งว่ากรมหมื่นเทพพิพิธเดินทางมาลังกา ด้วยความจำยอมตามภาระทางการเมืองที่ตนเองไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ การวางแผนเป็นของฝ่ายลังกาทั้งหมด ซึ่งอาจจะสันนิษฐานได้ว่า พระองค์ตกอยู่ในฐานะ “กลืนไม่เข้าคายไม่ออก” เพราะจะกลับกรุงศรีอยุธยาก็จะมีอันตราย อยู่ลังกาก็เป็นเพียงผู้อาศัย ไม่มีอำนาจต่อรองอะไร แม้จะรู้ว่าคณะผู้ก่อการกบฏของลังกามีแผนการอย่างไร ก็คงจะพูดอะไรไม่ได้ อย่างไรก็ตามพระเจ้ากิตติศรีราชสิงหะทรงลดโทษประหารชีวิตคณะสงฆ์ไทยชุดนี้ เพียงแค่เนรเทศออกนอกเกาะลังกา ก็ยอมบอกนัยยะว่ากรมหมื่นเทพพิพิธไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์กบฏครั้งนี้เท่าไรนัก (ลังกาคุมาร, 2551, หน้า 95)

2.2 บทบาทในการรวบรวมกำลังคนเตรียมการต่อสู้พม่าก่อนกรุงศรีอยุธยาแตก

เมื่อกรมหมื่นเทพพิพิธถูกเนรเทศออกจากเกาะลังกาโดย “ทรงหนีมากับเรือสินค้าแขก แล้วขึ้นฝั่งที่เมืองมะริด (ซึ่งยังอยู่ในราชอาณาจักรอยุธยา) จากนั้นกรมการเมืองก็แจ้งมายังกรุงศรีอยุธยาว่ากรมหมื่นเทพพิพิธเสด็จกลับเข้ามาแล้ว พระเจ้าเอกทัศจึงมีพระราชโองการให้รับตัวมาไว้ที่เมืองตะนาวศรีแล้วโปรดให้แต่งข้าหลวงออกไปกำกับด้วย” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 3, 2559, หน้า 225 ; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2561, หน้า 429)

ช่วงต้นปี พ.ศ.2308 ทัพพม่าที่นำโดยมังมหานรธาเข้ายึดเมืองมะริด ทวายและตะนาวศรีได้ ทำให้กรมหมื่นเทพพิพิธต้องถอยหนีมาอยู่เมืองเพชรบุรี สมเด็จพระเจ้าเอกทัศจึงมีพระราชโองการให้กรมหมื่นเทพพิพิธไปอยู่ที่เมืองจันทบุรี (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, 2559, หน้า 227) มาถึงช่วงกลางปี พ.ศ. 2309 ในขณะที่พม่าล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่นั้น กรมหมื่นเทพพิพิธตัดสินใจเสด็จจากเมืองจันทบุรีมาอยู่ที่เมืองปราจีนบุรี โดยมีรายละเอียดในพระนิพนธ์เรื่องไทยรบพม่าของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2560, หน้า 372-373) กล่าวไว้ดังนี้ “ฝ่ายกรมหมื่นเทพพิพิธก็หนีมาลาผนวช ออกมาชักชวนพวกชาวเมืองชายทะเลตะวันออกให้เข้ามาช่วยแก้กรุงศรีอยุธยา มีพวกกรมการเมืองและราษฎรพากันเข้าอาสาเป็นอันมาก และ “ผู้คนในกรุงศรีอยุธยาเมื่อทราบข่าวว่ากรมหมื่นเทพพิพิธตั้งค่ายที่เมืองปราจีนบุรีเพื่อต่อสู้กับพม่านั้น บรรดาหม่อมเจ้าชายหญิง ซึ่งเป็นพระหน่อในกรมหมื่นเทพพิพิธกับทั้งหม่อมห้ามและข้าไทก็หนีออกไปหั่วเจ้า และพระยารัตนาธิเบศร์นั้น

ก็พาพรรคพวกหนีออกไปเข้าด้วย...” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 239) เพื่อเตรียมการต่อสู้กับพม่าโดยตั้งค่ายใหญ่ที่เมืองปราจีนบุรี

แล้วแต่งตั้งให้หมื่นเก้า หมื่นศรีนาวา ชาวเมืองปราจีนบุรี และนายทองอยู่น้อย (นกลีเก) ชาวเมืองชลบุรีคุมกำลังพลประมาณสองพันเศษ ยกมาตั้งค่ายอยู่ ณ ปากน้ำโยทะกาใกล้ ๆ แม่น้ำบางปะกง (สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2560, หน้า 173 ; พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 3, 2559, หน้า 239) เหตุผลที่บรรดาเหล่าขุนนางและกรมการเมืองเมืองต่าง ๆ มาเข้าร่วมกับกรมหมื่นเทพพิพิธครั้งนี้จะเป็นเพราะว่าหวังในตำแหน่งลาภยศความก้าวหน้าในราชการก็เป็นได้

ฝ่ายกองทัพพม่าที่ล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่นั้น เมื่อรู้ข่าวว่ากองกำลังของฝ่ายไทยตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำโยทะกา มังมหานรธาแม่ทัพฝ่ายใต้ของพม่า จึงให้เมฆะระโบและแนกวนจอบโย ยกทัพพม่าจำนวน 3,000 คน ยกออกไปถึงปากน้ำโยทะกา ก็เข้าตีค่ายกองหน้าของกรมหมื่นเทพพิพิธจนแตกพ่ายหมื่นเก้าและหมื่นศรีนาวา แม่ทัพฝ่ายไทยเสียชีวิตในที่รบ ส่วนนายทองอยู่นั้นหนีรอดไปได้ ทัพไทยก็แตกพ่ายกระจัดกระจายกันไป

ฝ่ายกรมหมื่นเทพพิพิธและพระยารัตนาธิเบศร์ ที่เมืองปราจีนบุรี ทราบข่าวว่าค่ายปากน้ำโยทะกาเสียให้แก่พม่าแล้ว ทั้งกรมหมื่นเทพพิพิธและพระยารัตนาธิเบศร์ จึงเดินทางหลบหนีไปทางช่องเรือแตกเพื่อข้ามสู่เมืองนครราชสีมา (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 240 ; สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2560, หน้า 374)

3. บทบาทของกรมหมื่นเทพพิพิธภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา และสมัยกรุงธนบุรีตอนต้น

ภายหลังที่ค่ายปากน้ำโยทะกาแตกแล้ว กรมหมื่นเทพพิพิธและพรรคพวกก็หลบหนีมาอยู่เมืองนครราชสีมาแบบผู้ไร้อำนาจ เพราะมีเพียงความยกย่องแต่ปราศจากอำนาจจริง ๆ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542, หน้า 169) ดังนั้น พระองค์จึงแสดงตนว่าอ่อนน้อมต่อพระยานครราชสีมา โดย “กรมหมื่นเทพพิพิธ จึงให้หลวงมหาพิชัยและนายทองคำ เอาหมวกฝรั่ง / เสื้อแพรกระบวนจีน 1 และผ้าเกี้ยว 2 ผืน ไปให้พระยานครราชสีมา” (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2562, หน้า 57) แต่ ถึงกระนั้นก็ดี พระยานครราชสีมาก็ไม่มีความไว้วางใจ จึงติดที่จับตัวกรมหมื่นเทพพิพิธส่งให้กรุงศรีอยุธยา กรมหมื่นเทพพิพิธตกพระทัยคิดการจะหนี แต่หม่อมเจ้าประยงค์ผู้บุตรไม่เห็นด้วยก็ทูลห้ามไว้ แล้ววางแผนสังหารพระยานครราชสีมาได้สำเร็จ แต่หลวงแพ่งน้องชายพระยานครราชสีมาหนีรอดไปได้ แจ้งเชิญกรมหมื่นเทพพิพิธประทับอยู่ที่จวนเมืองนครราชสีมา นั้น หลังจากนั้นต่อมาอีก 15 วัน หลวงแพ่งไปชักชวนพระพิมายซึ่งเป็นเมืองขึ้นแก่เมืองนครราชสีมา ยกทัพมาตีเมืองนครราชสีมาคืนได้สำเร็จ จับเชื้อพระวงศ์ของกรมหมื่นเทพพิพิธที่เป็นชายและขุนนางฆ่าเสียทั้งหมด

เหลือไว้แต่พระโอรสและพระธิดาที่อายุน้อยกับหม่อมเจ้าหญิงไว้เท่านั้น...หลวงแพ่งจะให้ประหารชีวิต กรมหมื่นเทพพิพิธเสีย พระพิมายขอชีวิตไว้ จึงเชิญเสด็จไปอยู่ ณ เมืองพิมาย ส่วนหลวงแพ่ง ก็ได้เป็นเจ้าเมืองนครราชสีมาแทนพี่ชาย (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 267) กรมหมื่นเทพพิพิธก็ยินยอม “พระพิมายนั้นรักใคร่นับถือกรมหมื่นเทพพิพิธว่าเป็นราชวงศ์ ตระกูลกษัตริย์อยุธยา จึงช่วยท่านบำรุงไว้ ครั้นรู้ข่าวว่ากรุงเสียแก่พม่าแล้ว พม่ากวาดเอาพระราชวงศ์ ไปสิ้น จึงยกกรมหมื่นเทพพิพิธขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป เรียกว่า เจ้าพิมาย”

กรมหมื่นเทพพิพิธ จึงตั้งพระพิมายเป็นเจ้าพระศรีสุริยวงศ์ผู้สำเร็จราชการ ตั้งนายสาบุตรผู้ใหญ่ เป็นพระยามหามন্ত্রী และตั้งบุตรผู้น้อยเป็นพระยาวรวงศาธิราช เรียกว่า พระยาน้อย จากนั้นเจ้าพระยา-ศรีสุริยวงศ์กับบุตรชายทั้งสองได้วางแผนสังหารหลวงแพ่งและยึดเมืองนครราชสีมา คืนให้ แก่กรมหมื่นเทพพิพิธได้สำเร็จ และมอบหมายให้พระยาวรวงศาธิราชหรือพระยาน้อย คุ่มกำลังตั้งอยู่ที่ ด่านจอหอรักษาเมืองนครราชสีมา เป็นอันว่าเจ้าพิมายหรือกรมหมื่นเทพพิพิธได้เมืองนครราชสีมาเพิ่มเข้า มาอีกเมืองหนึ่ง มีเขตปกครองตั้งแต่แขวงหัวเมืองตะวันออกฝ่ายตอนไปกระทั่งแดนกรุงศรีสัตนาคนหุต และกรุงกัมพูชา ฝ่ายใต้ลงมาถึงเมืองสระบุรีตลอดลำน้ำแควป่าสัก (พระราชพงศาวดารฉบับ พระราชหัตถเลขา เล่ม 3, 2559, หน้า 268) กลายเป็นขุนนางเจ้าพิมายและมีมืองยาที่เคยเป็นปลัดทัพของ สู้กัพระนายกองที่หนีรอดไปสมทบด้วย

เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกในปีพ.ศ. 2310 แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้สถาปนา กรุงธนบุรีขึ้นเป็นเมืองหลวงของขุนนางพระเจ้าตากสิน ทรงมีนโยบายที่จะรวบรวมขุนนางต่าง ๆ ให้เป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน หลังจากความล้มเหลวในการเข้าตีขุนนางพระยาพิชัยโลกแล้ว เป้าหมายที่สมเด็จพระ-เจ้าตากสินตั้งพระทัยที่รวบรวมให้ได้คือ ขุนนางเจ้าพิมายหรือกรมหมื่นเทพพิพิธ ประเด็นนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2542, หน้า 171-172) สันนิษฐานว่า ความวิตกกังวลของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ในกรณีกรมหมื่นเทพพิพิธเป็นเรื่องการเมืองมากกว่าการทหาร เพราะทางการเงินได้ขอร้องให้ฝ่ายไทย มีการติดตามรัชทายาทแห่งกรุงศรีอยุธยาที่ยังหลงเหลืออยู่ถึง 3 พระองค์ คือ กรมหมื่นเทพพิพิธ (เจ้าหญิงจี่) เจ้าศรีสังข์ (หนีไปอยู่กับพม่า) และเจ้าจ้อย (หนีไปอยู่กับบ้านทายมาศ) (ปราชญ์ เครือทอง, 2558, หน้า 802-82)

ในปลายปี พ.ศ.2311 สมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จยกทัพไปตีขุนนางเจ้าพิมาย โดยมีพระราชวรินทร์ (ทองด้วง) และพระมหามন্ত্রী (บุญมา) เป็นแม่ทัพหน้า ฝ่ายเจ้าพิมายหรือกรมหมื่นเทพพิพิธ จึงมี พระบัญชาให้จัดทัพตั้งรับทัพกรุงธนบุรี ออกเป็น 2 ทัพ คือ 1) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (พระพิมาย) พระมหามন্ত্রী (สา) และมอญย่า ตั้งรับที่ด่านจอหอ 2) พระยาวรวงศาธิราช (น้อย) ตั้งรับที่ด่านขุนทด ผลการรบปรากฏว่าทั้งสองทัพนี้ถูกตีแตกพ่ายไปหมด นายทัพนายกองถูกฝ่ายธนบุรีประหารชีวิตหมดสิ้น ฝ่าย กรมหมื่นเทพพิพิธหรือเจ้าพิมาย “เมื่อได้ทราบว่ายเสียพระยาทั้งสามแล้ว ก็ตกพระทัยมิได้ตั้งอยู่ สู้รบพาพรรคพวกหนีไปจากเมืองพิมาย จะขึ้นไปแดนกรุงศรีสัตนาคนหุต จึงชวนชนะชาวเมืองนครราชสีมา

ไปติดตามจับกรมหมื่นเทพพิพิธได้กับทั้งบุตร ภรรยา คุณเฝ้าตัวจำมาถวาย...” (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 4, 2560, หน้า 5)

กรมหมื่นเทพพิพิธถูกจับกุมตัวมายังกรุงธนบุรีในเดือนเก้า (ประมาณพฤศจิกายน พ.ศ.2311) และถูกสำเร็จโทษประหารชีวิตในเดือนสิบ (ประมาณธันวาคม พ.ศ.2311) ดังมีรายละเอียดสั้น ๆ ในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีแต่เพียงว่า “...ฝ่ายกรมหมื่นเทพพิพิธให้พระยาวรวงศาธิราชยกมาตั้งรับ ทางหนึ่ง พระเจ้าอยู่หัวดำรัสให้พระราชวรินทร์ พระมหามนตรียกไปตีพระยาวรวงศาธิราช แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินเข้าตีทัพทางบ้านจอหอ จับได้ตัวพระยาศรีสุริยวงศ์ และพระยามหามนตรี ให้ประหารชีวิตเสีย แต่กรมหมื่นเทพพิพิธนั้นให้สำเร็จด้วยท่อนจันทน์ตามประเพณี (พระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2562, หน้า 58)

ในขณะที่ความในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 4, (2560, หน้า 5) บอกรายละเอียดของเหตุในการประหารชีวิตกรมหมื่นเทพพิพิธไว้อย่างชัดเจนว่า “...จึงให้ตัวกรมหมื่น-เทพพิพิธเข้ามาหน้าพระที่นั่ง และกรมหมื่นเทพพิพิธถือตัวมิได้ถวายบังคม จึงดำรัสว่าตัวเจ้าหาบุญวาสนาบารมีมิได้ ไปอยู่ที่ใดก็พาพวกผู้คนที้นับถือพลอยพินาศฉิบหายที้นั้น ครั้นจะเลี้ยงเจ้าไว้ก็เจอะพาคคนที่หลงเชื่อถือบุญพลอยล้มตายเสียด้วยอีก เจ้าอย่าอยู่เลย จงตายเสียครั้งนี้ทีเดียวเถิด อย่าให้เกิดจลาจลในแผ่นดินสืบไปข้างหน้าอีกเลย แล้วดำรัสสั่งให้เอาตัวกรมหมื่นเทพพิพิธไปประหารชีวิตเสีย”

จากความข้างต้นชี้ให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินน่าจะมี “ข้อมูล” เกี่ยวกับพฤติการณ์ไม่น่าไว้วางใจของกรมหมื่นเทพพิพิธอยู่มาก จึงทรง “ตัดไฟเสียแต่ต้นลม” คือ กำจัดต้นตอของปัญหาเสียเลย ซึ่ง วุฒิชัย มูลศิลป์ ราชบัณฑิตสาขาประวัติศาสตร์ท่านหนึ่ง ระบุว่า “ให้สำเร็จด้วยท่อนจันทน์ตามประเพณี ซึ่งนับว่าเป็นการให้เกียรติแก่กรมหมื่นเทพพิพิธในฐานะที่เป็นเชื้อพระวงศ์” (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2559, หน้า 140)

จึงเป็นจุดจบบทบาททางการเมืองอัน “โหดโผน ผจญภัย เสี่ยงเป็น เสี่ยงตาย” ของ กรมหมื่น-เทพพิพิธ เชื้อพระวงศ์คนท้ายๆ ของกรุงศรีอยุธยา

4. บทสรุป

กรมหมื่นเทพพิพิธเป็นพระโอรส ของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศที่เกิดจากพระสนม แต่พระองค์มีบทบาทในการเคลื่อนไหวทางการเมืองมากที่สุดในบรรดาเชื้อพระวงศ์ที่ยังพอหลงเหลืออยู่ ตามเอกสารทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ระบุไว้ตรงกันว่า พระองค์เริ่มมีบทบาททางการเมืองภายในของกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย โดยเริ่มจากสนับสนุนเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตให้ขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นพระเจ้าอยู่หัวอุทุมพร แต่เมื่อพระเจ้าอุทุมพรทรงยกราชสมบัติให้เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าเอกทัศ กรมหมื่นเทพพิพิธไม่เห็นด้วยจึงพยายามหาทางกำจัดพระเจ้าเอกทัศเพื่อคืนราชสมบัติแก่พระเจ้าอุทุมพร แต่ไม่สำเร็จจึงถูกเนรเทศไปอยู่เกาะลังกา ที่เกาะลังกานี้พระองค์ก็เข้าไปพัวพันกับการกบฏภายใน

เกาะลังกา จนต้องเสด็จหนีกลับมาที่เมืองมะริดและตะนาวศรี แต่เมื่อกองทัพพม่าเข้าตีกรุงศรีอยุธยา ทางด้านใต้และยึดเมืองทั้งสองได้ พระองค์เสด็จหนีมาที่เมืองเพชรบุรีและถูกฝ่ายอยุธยาฆ่าตัวไปไว้ที่เมืองจันทบุรี ต่อมากรุงศรีอยุธยาถูกกองทัพพม่าล้อมไว้จนใกล้จะเสียกรุง กรมหมื่นเทพพิพิธมีบทบาทในการรวบรวมผู้คนแถบหัวเมืองชายทะเลตั้งค่ายต่อสู้กับพม่า แต่ถูกกองกำลังส่วนหนึ่งของพม่าตีค่ายแตก กรมหมื่นเทพพิพิธจึงหลบหนีไปอยู่เมืองพิมายและยึดเมืองนครราชสีมาได้อีกด้วย และกลายเป็นชุมนุมเจ้าพิมายไปในที่สุด

ภายหลังจากกรุงศรีอยุธยาล่มสลาย สมเด็จพระเจ้าตากสินสามารถขับไล่พม่าออกไปได้ และตั้งเป็นชุมนุมพระเจ้าตากที่เมืองธนบุรีแล้ว พระองค์มีพระบรมราโชบายในการรวบรวมชุมนุมต่าง ๆ ให้เข้ามารวมกันเป็นอาณาจักรสยามที่เป็นปึกแผ่นอีกครั้งหนึ่ง จึงยกกำลังเข้าตีเมืองนครราชสีมา และเมืองพิมาย กรมหมื่นเทพพิพิธได้พยายามจะต่อสู้ แต่ก็พ่ายแพ้แก่กองทัพธนบุรีในที่สุด กรมหมื่นเทพพิพิธหรือเจ้าพิมายถูกจับตัวได้นำลงมาที่ธนบุรีเพื่อสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าตากสิน แต่กรมหมื่นเทพพิพิธแสดงที่พ่ายแพ้ ขัดขืน ไม่ยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้าตากสิน ดังนั้นพระเจ้าตากสินจึงให้สำเร็จโทษกรมหมื่นเทพพิพิธเสีย เพื่อตัดปัญหาที่จะเกิดต่อไปข้างหน้า

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะพบว่าบทบาททางการเมืองของกรมหมื่นเทพพิพิธทั้งในระยะก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรีตอนต้น สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าเมืองเป็นเรื่องของการต่อสู้เพื่ออำนาจและผลประโยชน์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า บทบาทและการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกรมหมื่นเทพพิพิธ เป็นไปเพื่อเป้าหมายทางการเมือง คือ อำนาจและผลประโยชน์ของตนเอง

เอกสารอ้างอิง

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. (2560). *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า*.

ไทยควอจีตีบุ๊กส์.

กำพล จำปาพันธ์. (2560). พระเจ้าตากกับการปราบปรามโจรสลัดในชายฝั่งทะเลตะวันออก.

ศิลปวัฒนธรรม, 38(10), 84-112.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. (2534). *คำให้การหลวงประจักษ์ศิลปาคม เอกสารจากหอหลวง*.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2542). *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*. มติชน.

ปราชญ์ เครือทอง. (2556). *เปิดชีวิตกรมหมื่นเทพพิพิธ : นักการเมืองนักปฏิวัติตัวจริงไม่ชนะ ไม่ตาย ไม่เลิก*. *ศิลปวัฒนธรรม*, 34(11), 84-96.

_____. (2558). ตามติดปฏิบัติการพระเจ้าตาก “ตามล่า” รัชทายาทกรุงศรี. *ศิลปวัฒนธรรม*, 36(5), 74-83.

พันจันทนุมาศ (เจิม). (2561). *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับจันทนุมาศ (เจิม)*. ศรีปัญญา.

- _____. (2562). *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี*. ศรีปัญญา.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (2547). *คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง*. สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- _____. (2559). *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 3*. สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- _____. (2560). *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 4*. สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- มานพ ถาวรวัฒนัสกุล. (2547). *ขุนนางอยุธยา*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ลังกาภุมาร. (2551). *กบฏสมณทูตไทย : รอยเปื้อนทางประวัติศาสตร์ไทย - ลังกา. ศิลปวัฒนธรรม, 30(2), 86-95.*
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2559). สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับจักรพรรดิเฉียนหลงในความสัมพันธ์ไทย - จีน. *วารสารบัณฑิตยสภา, 41(2), 135 – 168.*
- อิทธิวิชญ์ อันธพินธ์. (2567). วัดกระโจม (ร้าง) ค่ายพม่า กรมหมื่นเทพพิพิธ และตัวอย่างความ
เปลี่ยนแปลงทางภูมิสถานของอยุธยา. *ศิลปวัฒนธรรม, 45(4), 32 – 44.*
- Thilina Paandu Wawala. (2020). *A Thai Prince in a Kandyam Coup*.
<https://medium.com/notes-from-the-margins/a-thai-prince-in-a-kandyan-coup-b925al243f32>
- Panduawala, T. (2020). *A Thai prince in a Kenyan coup*. <https://medium.com/notes-from-the-margins/a-thai-prince-in-a-kandyan-coup-b925al243f32>